

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.27>

ОСКАРЖЕННЯ ПОСТАНОВИ НОТАРІУСА ПРО ВІДМОВУ ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЇ

Менджул М.В.,

*професорка, докторка юридичних наук,
професорка кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9216-0033>*

Заборовський В.В.

*професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5845-7535>*

Феннич В.П.,

*доцент, кандидат юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2649-1322>*

Менджул М.В., Заборовський В.В., Феннич В.П. Оскарження постанови нотаріуса про відмову вчинення нотаріальної дії.

Наукова стаття направлена на розкриття особливостей оскарження відмови у вчиненні нотаріальних дій у судовому порядку. Досліджується значення нотаріальних дій в механізмі реалізації цивільних прав та обов'язків, вказуються наслідки відмови у вчиненні нотаріальної дії.

Розкривається поняття та сутність відмови у вчиненні нотаріальної дії, яка є результатом нотаріального провадження та за своєю природою виступає процесуальною дією нотаріуса. Порівнюється відмова у вчиненні нотаріальної дії нотаріуса з іншими процесуальними діями нотаріального провадження.

Аналізується питання юрисдикції вимоги про оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії нотаріуса та відзначається існування на практиці проблеми розмежування між цивільною та адміністративною юрисдикціями цієї категорії судової справи. Особливо це проявляється у разі оскарження відмови у вчиненні нотаріальних дій, що здійснюють посадові особи органів місцевого самоврядування, які працюють у владних органах.

Відзначається, що оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії здійснюється в цивільному процесі за правилами позовного провадження. У зв'язку з цим вказується на існування певних проблем на практиці під час реалізації права на позов у цій категорії цивільної справи. Зокрема, досліджується ситуація, коли нотаріус, який відмовив у вчиненні нотаріальної дії, не видає з цього приводу постанову, як цього вимагає Закон України «Про нотаріат». Аналізується правова позиція Верховного Суду, що пропонує вихід з такої ситуації та відзначається, що таке вирішення питання ускладнює доступ до правосуддя щодо перевірки законності нотаріальної діяльності при відмові у вчиненні нотаріальної дії.

Досліджується особливість рішення суду при задоволенні позову про відмову у вчиненні нотаріальної дії та проблема незалежності органів нотаріату в зв'язку з цим.

Ключові слова: нотаріус, позов про відмову у вчиненні нотаріальної дії, нотаріальне провадження, судовий контроль за нотаріальною діяльністю, постанова нотаріуса.

Mendzhul M.V., Zaborovskyy V.V., Fennykh V.P. Appeal against the notary's decision to refuse to perform a notarial act.

The scientific article is aimed at revealing the features of appealing a refusal to perform notarial acts in court. The significance of notarial acts in the mechanism of exercising civil rights and obligations is investigated, the consequences of refusing to perform a notarial act are indicated.

The concept and essence of refusing to perform a notarial act, which is the result of notarial proceedings and by its nature is a procedural action of a notary, is revealed. The refusal to perform a notarial act by a notary is compared with other procedural actions of notarial proceedings.

The issue of jurisdiction of the claim to appeal a refusal to perform a notarial act by a notary is analyzed and the existence of the problem of demarcation between the civil and administrative jurisdictions of this category of judicial case is noted in practice. This is especially evident in the case of appealing a refusal to perform notarial acts committed by officials of local self-government bodies working in government bodies.

It is noted that the appeal of the refusal to perform a notarial act is carried out in civil proceedings according to the rules of claim proceedings. In this regard, it is indicated that there are certain problems in practice when exercising the right to sue in this category of civil cases. In particular, the situation is studied when a notary who refused to perform a notarial act does not issue a resolution on this issue, as required by the Law of Ukraine "On Notarial Services". The legal position of the Supreme Court is analyzed, which offers a way out of such a situation and it is noted that such a solution to the issue complicates access to justice regarding the verification of the legality of notarial activities in the event of a refusal to perform a notarial act.

The peculiarity of the court decision when satisfying a claim for refusal to perform a notarial act and the problem of the independence of notarial bodies in this regard are studied.

Key words: notary, claim for refusal to perform a notarial act, notarial proceedings, judicial control over notarial activities, notary's resolution.

Постановка проблеми. Цивільний обіг виступає юридичним вираженням ринку товарів, робіт та послуг. Якщо учасники ринку дотримуються встановлених правил переходу прав на товари, виконання робіт та надання послуг, створюються умови для успішного розвитку економіки держави, зростання матеріального благополуччя населення та культурного розвитку суспільства. Виходячи з вищенаведеного, важливе значення відіграє контроль за правомірністю цивільного обігу, що покликаний забезпечити законність переходу прав на матеріальні та нематеріальні блага. Одним із суб'єктів, що покликаний здійснювати такий контроль виступає нотаріус.

Держава, яка позиціонує себе як демократична та правова, має в своєму арсеналі ряд інститутів, діяльність яких спрямована на реалізацію правоохоронних та правозахисних функцій від її імені. Особливе місце серед таких інститутів громадянського суспільства займають нотаріат та адвокатура, правова природа якої неодноразово була предметом нашої наукової розвідки [1-5]. Щодо нотаріату – це інститут превентивного правосуддя, що виконує правоохоронну та правозахисну функції від імені держави. Нотаріус посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Він дивиться, щоб нотаріальні дії, за вчиненням яких до нього звертаються фізичні та юридичні особи, відповідали вимогам закону. Якщо це не так, він повинен відмовити у вчиненні нотаріальної дії. Для того, щоб нотаріус не зловживав наданими йому повноваженнями законодавчо визначено перелік підстав відмови у вчиненні нотаріальних дій у ст. 49 Закону України «Про нотаріат». Він відкритий, але зазначено, що інші підстави для відмови у вчиненні нотаріальних дій мають бути передбачені законом (п. 9 ч. 1 т. 49 Закону України «Про нотаріат» [6]).

Разом із тим, поведінка самого нотаріуса ставиться під контроль через можливість оскарження постанови нотаріуса про відмову вчинення нотаріальної дії до суду (ст. 50 Закону України «Про нотаріат»). Подібне право покликано гарантувати права та інтереси особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, а також поставити під судовий контроль нотаріальну діяльність. Таким чином, нотаріальний контроль за цивільним обігом та судовий контроль за нотаріальною діяльністю створюють подвійний контроль за правомірністю суб'єктів цивільних відносин.

Стан опрацювання. Оскарження постанови нотаріуса про відмову вчинення нотаріальної дії було предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців, які займаються дослідженням про-

блем нотаріату (В.В. Баранкова, О.О. Дерій, К.Л. Зілковська, В.В. Комаров, О.О. Крижевська, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса, К.І. Чижмарь тощо), але не всі питання теорії та практики, які пов'язані з оскарженням відмови вчинення нотаріальних дій отримали своє вирішення, зберігаючи спірний характер досі. В зв'язку з чим тема дослідження є актуальною та такою, що відповідає вимогам часу.

Метою статті є розкриття механізму оскарження постанови нотаріуса про відмову вчинення нотаріальної дії.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. 50 Закону України «Про нотаріат» нотаріальна дія та відмова вчинення нотаріальної дії можуть бути оскаржені до суду. На практиці частіше до суду оскаржується відмова у вчиненні нотаріальної дії.

Нотаріальна діяльність ставиться під адміністративний та судовий контроль. Адміністративний контроль здійснюють органи юстиції, а судовий – суди різноманітних юрисдикцій. Справа в тому, що за нотаріальною діяльністю може бути прямий та непрямий судовий контроль [7, с. 114]. Останній має місце в тому випадку, якщо він поєднується з вирішенням приватноправового чи публічно-правового спору. Наприклад, подається позовна заява про визнання недійсним певного правочину, що був нотаріально посвідчений. Її, залежно від суб'єктного складу, можуть розглянути суди загальної або господарської юрисдикції. В таку справу залучається нотаріус, що посвідчував даний правочин, як третя особа без самостійних вимог. В ній буде вирішуватися приватноправовий спір, що може обґрунтовуватися порушенням порядку вчинення нотаріальних дій. Суд повинен пересвідчитися в наявності такого правопорушення, що опосередковано ставить під судовий контроль нотаріальну діяльність, оскільки прямим завданням суду є вирішення все-таки приватно-правового спору між сторонами справи. Разом із тим, може мати місце прямий судовий контроль за нотаріальною діяльністю, де перевірки можуть піддаватися два об'єкти: нотаріальна дія та відмова у вчиненні нотаріальної дії. Даний контроль не пов'язаний з вирішенням спору про право між учасниками матеріальних відносин. Він проводиться тільки судом загальної юрисдикції за правилами цивільного процесу.

Відмова у вчиненні нотаріальної дії виступає результатом нотаріального провадження. За своєю природою це процесуальна дія нотаріуса, а не нотаріальна, але вона охоплюється поняттям «нотаріальна діяльність». Справа в тому, що нотаріальна діяльність за думкою багатьох науковців носить процесуальний характер, внаслідок чого щодо неї нерідко вживається термін «нотаріальний процес», а нотаріуса розглядають в якості правозастосовчого органу, діяльність якого регламентується численними загальними та спеціальними правилами нотаріального провадження [8; 9]. Вказані численні процесуальні дії нотаріуса, які супроводжують вчинення нотаріальних дій можна оскаржити до органів юстиції, що ставить їх законність під адміністративний контроль. Проте, єдина процесуальна дія, яка стає об'єктом судового оскарження, виступає відмова у вчиненні нотаріальної дії за прямою вказівкою ч. 1 ст. 50 Закону України «Про нотаріат». Це її вирізняє з поміж усіх інших процесуальних дій нотаріуса та вказує на вагоме значення. Такий її статус зумовлений наслідками вчинення цієї процесуальної дії: особі відмовляють у доступі до нотаріальної дії. У зв'язку з чим вона не в змозі вчинити деякі правочини: укласти заповіт, цивільно-правовий договір, видати довіреність тощо. За своєю природою вчинення нотаріальної дії виступає юридичним фактом, що включається до юридичного складу, який зумовлює виникнення, зміну чи припинення цивільних правовідносин. Відсутність такого юридичного факту не дає можливості набути певні цивільні права та обов'язки, які є змістом вказаних правовідносин. Так, відмова нотаріуса видати свідоцтво про право на спадщину не дає можливості набути право власності на спадкове майно. Отже, відмова у вчиненні нотаріальної дії створює перепони в реалізації суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, внаслідок чого особі, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, дається можливість такі перепони оскаржити до суду.

Закон України «Про нотаріат» не вказує до якого суду можна оскаржити відмову у вчиненні нотаріальних дій, але при введенні в дію ЦПК України від 18 березня 2004 р. у Розділі XI «Прикінцеві та перехідні положення» було вказано, що заяви та скарги щодо нотаріальних дій чи відмови в їх вчиненні, подані до набрання чинності цим кодексом, розглядаються за правилами позовного провадження, встановлені цим кодексом (ст. 8). Подібне правило не тільки визначило до якого суду слід звертатися з вимогою про оскарження нотаріальних дій, але й вказало порядок такого звертання: у порядку позовного провадження. В такому разі вимога про оскарження відмови у вчиненні нотаріальних дій повинна бути подана до суду в межах строку позовної давності.

Нотаріальні дії згідно Закону України «Про нотаріат» вчиняють не тільки нотаріуси, але й певні посадові особи органів місцевого самоврядування (ст. 37) та консульських установ (ст. 38). Крім того, заповіти та довіреності можуть посвідчувати широке коло осіб, вказаних у ст. 40 Закону України «Про нотаріат». Незважаючи на те, що значна частина вищевказаних осіб виступають посадовими чи службовими особами суб'єкта владних повноважень, їх відмова вчинити нотаріальну дію оскаржується до загального суду за правилами цивільного судочинства, а не до суду в порядку адміністративної юстиції. Зумовлено це тим, що відмовляючи у вчиненні нотаріальної дії, вони здійснюють не управлінську, а нотаріальну діяльність. На практиці загальні суди нерідко помиляються, відмовляючи відкривати провадження у справі, вказуючи, що вимога про оскарження відмови у вчиненні нотаріальних дій підлягає розгляду за правилами адміністративного судочинства [10], породжуючи проблеми розмежування між двома судовими юрисдикціями [11, с. 1227-1228; 12, с. 77].

Позаяк оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії відбувається в порядку позовного провадження, до суду треба подати позовну заяву. Її оформлення відбувається згідно вимог ст. 175 ЦПК, де обов'язково слід вказати яка нотаріальна дія мала бути вчинена, чому відмовили у вчиненні нотаріальної дії та чому така відмова безпідставна. Необхідним додатком до цієї заяви є докази, серед яких вагоме значення займає постановою нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії. Згідно ст. 49 Закону України «Про нотаріат» нотаріус зобов'язаний на протязі трьох робочих днів винести постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії. Але її винесення не є загальним правилом, бо нотаріус відмовляє усно. І тільки за бажанням особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії «нотаріус або посадова особа, яка вчиняє нотаріальні дії, зобов'язані викласти причини відмови в письмовій формі і роз'яснити порядок її оскарження» (ч. 4 ст. 49 Закону України «Про нотаріат»). Без цієї постанови суд не зможе в'ясувати позицію сторони відповідача в даній цивільній справі, а тому її відсутність на стадії відкриття провадження у справі призводить до винесення ухвал суду про залишення позовної заяви без руху.

Нажаль, на практиці нотаріуси нерідко відмовляються виносити постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії, роблячи особі, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, усне роз'яснення або направляючи їй інакші письмові документи (лист, письмову відповідь тощо), що формально оскаржити не можливо. У такому разі доступ до правосуддя обмежується і окремі науковці пропонують таку поведінку нотаріуса оскаржувати до органів юстиції [13, с. 103]. Але на практиці знайшли вихід із цієї ситуації й в судовому порядку. Так, в одній справі, де нотаріус не хотів належним чином оформити відмову у вчиненні нотаріальної дії, позивач подав до суду позов про визнання неправомірними дій приватного нотаріуса та зобов'язання вчинити передбачені законом дії. Верховний Суд підтвердив правомірність обрання позивачем такого способу захисту [14], оскільки без постанови нотаріуса про відмову вчинення нотаріальної дії він не міг вимагати визнання такої постанови незаконною та її скасування. Але такий спосіб захисту може ускладнити доступ до правосуддя щодо перевірки законності нотаріальної діяльності під час відмови у вчиненні нотаріальної дії, так як він не передбачає судову оцінку підстав відмови у вчиненні нотаріальної дії, яка може мати місце в майбутній цивільній справі, де буде поставлено таке питання.

Вимога про визнання постанови нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії незаконною та її скасування свідчить про її немайновий характер, а тому позовна заява з цього приводу повинна оплачуватися судовим збором у розмірі 1 прожиткового мінімуму для працездатних осіб юридичною особою або 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб фізичною особою (п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір») [15]. У разі подання до суду позовної заяви про оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії в електронній формі (через ЄСІТС або на офіційну електронну адресу суду), застосовується коефіцієнт 0,8 для пониження розміру ставки судового збору (ч. 3 ст. 4 Закону України «Про судовий збір»).

Оскільки нотаріальна дія не вчинялася й відбувається оскарження відмови в її вчиненні, на практиці нерідко суди такі позови розглядають у порядку спрощеного позовного провадження з викликом чи без виклику учасників справи до судового засідання. Певною мірою це пояснюється тим, що більшість нотаріальних дій вчиняються на підставі поданих нотаріусу документів, що дає можливість суду здійснити письмове провадження при оскарженні відмови у вчиненні нотаріальної дії.

Розглядаючи позов про оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії суд не праві вирішувати питання, що належать до повноважень нотаріуса. Зокрема, «суд не може підмінити орган, до повноважень якого належить прийняття рішення, яке є предметом оскарження, приймати замість нього своє рішення та давати вказівки, які б свідчили про вирішення питань, які належать до компетенції такого суб'єкта» [16]. Незважаючи на таку правову позицію Верховного Суду, в узагальненні практики розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні наводяться приклади резолютивних частин рішень судів у справах про задоволення позову про оскарження відмови у вчиненні нотаріальних дій, де суд прямо по тексту зобов'язує нотаріуса вчинити певну нотаріальну дію (видати свідоцтво про право на спадщину, посвідчити договір купівлі-продажу тощо) [17]. Вважаємо, що такий підхід суперечить принципу незалежності діяльності органів нотаріату.

Також суд не вправі вчинити нотаріальну дію, якщо позивач надав йому всі необхідні документи для цього, особливо, якщо таких документів він не надавав нотаріусу. Це має бути підставою для нового звернення до нотаріуса про вчинення нотаріальної дії.

Висновки. Оскарження відмови у вчиненні нотаріальних дій до суду покликано забезпечити законність у нотаріальній діяльності та в перспективі гарантувати правомірність цивільного обігу. Належний розгляд цивільних справ за позовом про оскарження відмови у вчиненні нотаріальних дій відповідно до вимог закону направлено на захист прав та інтересів осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заборовський В.В. Адвокатура як правозахисна інституція громадянського суспільства. *Верховенство права та правова держава: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 14-15 вересня 2018 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. С. 149–152.
2. Заборовський В.В. Місце і роль адвокатури як інституту громадянського суспільства. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 11-12 травня 2018 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. С. 43–47.
3. Заборовський В.В., Бисага Ю.М., Булеца С.Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 650 с.
4. Заборовський В.В. Особливості правового статусу адвоката-представника в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 35. Ч. 2., Т. 3. С. 161–168.
5. Заборовський В.В., Орлова О.С., Манзюк В.В. Особливості професійної діяльності адвоката та української адвокатури в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 3. С. 279-284. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.50>.
6. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 39. Ст. 383.
7. Зілковська К.Л. Судовий контроль за вчиненням нотаріальних дій. *Юридичний вісник.* 2011. №4. С. 112–115.
8. Крижевська О.О. Загальні положення про передумови виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2022. Випуск 69. С. 108–113.
9. Дерій О.О. Підстави виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин. *Цивілістична процесуальна думка.* 2019. №2. С. 18–25.
10. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 22 жовтня 2019 р. у цивільній справі №522/17343/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85114307> (дата звернення: 07.12.2024).
11. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
12. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат в Україні: підручник. Харків: Право, 2011. 384 с.
13. Зілковська К.Л. Судовий порядок оскарження нотаріальних дій та відмови в їх вчиненні: дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 181 с.

14. Постанова Верховного Суду від 12 грудня 2018 р. у цивільній справі № 635/1733/18-ц. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/78680467> (дата звернення: 07.12.2024)
15. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87.
16. Постанова Верховного Суду від 1 березня 2021 р. у цивільній справі №473/1878/19. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95904937> (дата звернення: 07.12.2024).
17. Про судову практику розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00137> (дата звернення: 07.12.2024).